

Türklerde Devlet Yönetimi

Dr. Adem USLU

Denizli Merkezefendi Kaymakamı
ademuslu07@hotmail.com

I. Türklerde Devlet

Tarih sahnesine “atlı medeniyet”in tarihteki en etkili temsilcisi ve teşkilatçı bir millet olarak çıkmış olan Türkler, 3000 yıllık devletli yaşam tarihinde, sınırları Japon Denizinden Ren Nehrine, Rusya steplerinden Hindistan’a, Arap yarımadasından Sudan ve Fas’a kadar uzanan çok geniş bir coğrafyayı kapsayan alanda irili ufaklı onlarca devlet kurmuş, bu devletlerin çoğunluğu ise Türklerin başka boylarıyla yaşanan mücadeleler ya da aynı boy arasındaki taht kavgaları sebebiyle yıkılmıştır.

Birçok kaynak tarihteki ilk Türk devleti olarak Büyük Hun İmparatorluğunu kabul etse de aslında tarihteki ilk Türk Devletinin M.Ö. sekizinci yüzyıl ile ikinci yüz yıl arasında yaşamış olan İskit/Saka devleti olduğu artık genel kabul gören bir durumdur. Tarihteki ilk kadın hükümdar olan İskit hükümdarı Tomris Hatun’un Türk olması yine adına destanlar yazılan İskit Hakanı Alp Er Tunga’nın cengaver bir Türk yiğidi olması bu gerçeği perçinleştirmektedir.

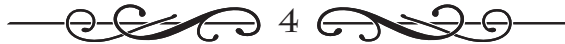
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Forsunda tarihte kurulmuş Türk devletlerini temsilen her ne kadar 16 yıldız bulunsa da esasen Türklerin Tarih sahnesine çıkışlarıyla birlikte kurmuş olduğu devlet sayısı bu rakamın oldukça üzerindedir. Burada temsil edilen 16 devlet daha ziyade imparatorluk şeklinde ifade edilebilecek olan geniş coğrafi alanlarda kurulmuş olan büyük devletlerdir.

Türk tarihinde bir devlet yıkılırken her zaman bir veya daha fazla devlet eşzamanlı olarak kurulmuştur. Türklerin üç bin yıllık devletli yaşam döneminde bağımsız Türk devletinin olmadığı bir döneme rastlanmazken, bazen sadece tek bir Türk devletinin, bazen de birden fazla Türk devletinin eşzamanlı olarak tarih sahnesinde yer aldıkları görülmektedir.

Bundan 36 yıl önce bağımsız Türk devleti olarak sadece Türkiye Cumhuriyeti söz konusuysen, günümüzde yedi bağımsız Türk devleti bulunmaktadır. Tarihte ise Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular ve Uygur Devleti aynı zamanda ayrı bağımsız devletler olarak hüküm süren Türk Devletlerinin en güzel örneğidir. 600 yıl hüküm süren Osmanlı İmparatorluğunun değişik dönemlerinde de Osmanlı’ya komşu olarak (Ak-koyunlu, Memlükler, Safevi Devleti) ya da başka coğrafyalarda (Timur İmparatorluğu, Altınordu Devleti, Babür Devleti) hüküm süren birçok Türk devleti söz konusudur.

Türkler, konargöçer yaşam şeklinin kendilerine kazandırmış olduğu mobilite ve hızlı hareket edebilme kabiliyetiyle belli bir bölgede hakimiyetini kaybedince bozkıra çekilerek tekrar güç kazanmak suretiyle aynı bölgede ya da başka bir bölgeye göç ederek orada yeni bir devlet kurma becerisi ve başarısını göstermişlerdir. Büyük Hun devletinden sonra aynı bölgede Birinci ve İkinci Göktürk Devletinin daha sonra da Uygur Devletinin kurulmuş olması bozkıra çekilme ve yeniden toparlanma sonucu kurulan devletlere örnek olarak karşımıza çıkarken, Avrupa Hun Devleti, Selçuklular ve Osmanlı Devleti başka bir bölgeye göç ederek kurulan devletlere örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk tarihinin başlangıcından itibaren Türklerin Anayurdu olan Hun, Göktürk ve Uygur devletlerinin temel toprağını temsil

eden “Ötüken” bölgesi Uygur Kağanlığının yıkılmasından sonra 80 yıl Kırgız Türklerinin hakimiyetinde kalmış, Türkler açısından bu çok değerli topraklar daha sonra Moğol asıllı Hitay devletinin eline geçmiş, Türkler kendilerinin çok değerli saydıkları bu kutlu yurdu terk ederek batıya doğru göç etmişler ve Ötüken'e bir daha geri dönmemişlerdir.

Göktürk (Orhun) Yazıtları Türk tarihinde devletlerin yıkılmasına devlet yönetiminde tekrarlanan yanlışlıkların sebep olduğu belirtilir ve Türk Kağanlıklarının çözülme ve çöküşlerinin sebepleri olarak başarısız kağanlar, devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmeyen millet ve Çin entrikaları gösterilmektedir.

II. Türklerde Devletin Yönetim Yapısı

Tarihte yer alan Türk devletleri, yaklaşık 3 bin yıllık bir dönemde Asya, Avrupa ve Afrika olmak üzere üç farklı kıtada, farklı zamanlarda, farklı coğrafyalarda, çok farklı etnik unsurlara hükmeden bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu farklılık ve çeşitlilik devlet yönetiminde birbirine benzeyen hususların yanında ayrışan durumları da ortaya çıkarmaktadır. Tarihteki Türk devletlerinin yönetim yapısında, birbirleriyle benzeşen ve ayrışan yönler dikkate alınarak üç farklı evreden bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki İskitlerden başlayıp Karahanlı Devletini de içine alan “Kağanlıklar Dönemi”, ikincisi Gazneli ve Büyük Selçuklu Devletlerinden Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar olan “Sultanlıklar Dönemi”, üçüncüsü ise Türkiye, KKTC ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini içine alan “Cumhuriyetler Dönemi”dir.

a. Kağanlıklar Dönemi

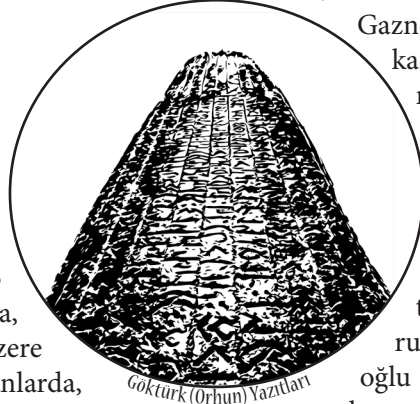
Kağanlıklar dönemi; M.Ö. 8. yüzyılda kurulan İskitlerle başlayan ve M.S.10. yüzyılın sonunda kurulan ilk Müslüman Türk Devleti olan Karahanlılar devletini kapsayan tarihsel süreçtir. Dönem içinde kurulan belli başlı Türk Devletleri; İskitler, Büyük Hun Devleti, Tabgaçlar, Kuşanlar, Avrupa Hun Devleti, Ak-Hunlar, Birinci ve İkinci Göktürk Devletleri, Avar İmparatorluğu, Bulgarlar, Türgişler,

Karluklar, Hazarlar, Kıpçaklar, Uygurlar, Karahanlılar ve Oğuz Yabgu devletidir. Orta Asya'da M.Ö. 8.yüzyıldan itibaren İskit/Saka devleti ile başlayan dönemden Gazneliler ve Büyük Selçuklulara kadar olan dönemde devlet yönetiminin başında “Kağan”, “Hakan” ya da “Han” unvanı verilen devlet başkanları bulunmaktaydı.

M.Ö. 220'de Hun devletinin Teoman tarafından kurulmasından sonra Teoman'ın oğlu Mete Han zamanında devlet sınırları genişleyerek tarihte ilk defa Türkçe konuşan ve Türk soyundan olan kavimler tek çatı altında toplanmış, millet olma bilinci tesis edilmiş ve Orta Asya'da çeşitli boylar halinde yaşayan Türklerin ilk siyasi birliği kurulmuştur.

Kağanlıklar döneminde Büyük Hun devletinden sonra, gerek Asya'da gerek Avrupa'da kurulan Türk devletleri yönetim yapısı itibari ile büyük ölçüde Büyük Hun devletine benzeyen bir idari yapı ortaya koymuştur.

Eski Türklerde devlet hükümdar ailesinin ortak malı sayıldığından devlet yönetimi genellikle ülkenin büyüklüğüyle orantılı olarak kademeli bölgelere ayrılmış ve geniş topraklar Kağanın kardeşleriyle oğulları

Göktürk (Orhun) Yazıtları

arasında paylaştırılarak yönetilmiştir. Devlet, ilk başlarda doğu/sol, batı/sağ şeklinde iki ana bölüme ayrılarak idare edilmiştir. Buna rağmen yönetim merkezîyetçi ve “Büyük Kağan” tek otoritedir. Devlet başkanı olan “Büyük Kağan” bazen hem devlet başkanı hem de devletin doğu veya batı kısmından sorumlu kağan iken bazen de sadece merkezde devlet başkanlığı görevini üstlenmiştir.

Büyük Kağan’ın yanında devlet yönetiminde ayrıca “küçük kağan”lar vardır. “Küçük Kağan”lar devlet idari yapısı içinde yer alan bölgenin ya da bölgelerin yönetiminden sorumlu kişilerdir. Büyük Hun Devletinde prenslere “tigin” denilir, veliahtlara sol/sağ eden “Ötüken” bölgesi Uygur Kağanlığının yıkılmasından sonra 80 yıl Kırgız Türklerinin hakimiyetinde kalmış, Türkler açısından bu çok değerli topraklar daha sonra Moğol asıllı Hitay devletinin eline geçmiş, Türkler kendilerinin çok değerli saydıkları bu kutlu yurdu terk ederek batıya doğru göç etmişler ve bölgelerden birini yönetme yetkisi verilir ve bu kişilere “Sol/Sağ Bilge Tigin” unvanı verilir. Metehan babasını devirip tahta çıkmadan önce devletin doğu/sol tarafının yönetimini üstlenen “Sol Bilge Tigin” idi. Birinci Göktürk Devleti’nde devletin kuruluşu olan 552’den itibaren devletin batı/sağ kısmını “Büyük Kağan” Bumin Han’ın kardeşi İstemi Yagbu büyük kağana bağlı olarak yönetmiştir. İlk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar da da devlet büyük ve küçük veya sağ ve sol hanlarla otorite paylaşılarak yönetilmiştir.

İslamiyetten önce ve sonra Orta Asya’da kurulan bütün Türk devletlerinde devlet yapısının ilk halkasını “aile”, ailelerden meydana gelen ikinci halkayı “urug”, uruglardan meydana gelen üçüncü halkayı “boy”, boylardan meydana gelen dördüncü halkayı da budun/millet oluşturmuştur. Boylar bir siyasi birliğe dahil olunca “ok” diye adlandırılmıştır. “Urug”ların başında babadan oğla geçen

“Başbuğ”lar, boyların başında “bey”ler vardır. Budun/milletin başında bulunan idareciler yönettikleri arazinin genişliğine göre “Yagbu”, “Şad”, “İlteber” gibi unvanlar almışlardır. Karahanlı hanedanı Müslüman olduktan sonra da Türk boy teşkilatını ve önceki Türk devlet yönetimi ilkelerini devam ettirmiştir. Bu uygulamalarıyla İslam dünyasına örnek teşkil etmiştir. Ayrıca Karahanlılar milliyetlerini/Türklüklerini ifade eden ilk Müslüman hanedan özelliğine sahiptir.

Kağanlıklar döneminde, hakanın “ulu hatun” sıfatıyla anılan ilk eşinden olan oğlu veliaht sayılırdı. Kağan öldüğünde ilk eşinden olan oğlu yoksa ya da çok küçükse kardeşlerinden biri tahta geçerdi. Kağanın ilk eşten oğlu veya kardeşleri yoksa ikinci eşten olan oğullarına taht yolu açılabilirdi.

Bu dönemde, devlet yönetiminde hanedan üyeleri arasında çok sık taht kavgaları görülürken nadir de olsa darbeyle hanedan ailesinin el değiştirdiğine şahit olunmuştur. 779 yılında Uygur Kağanı “Bögü Kağan”ın veziri “Tun Baga Tarkan” kağanı ve yakınlarını öldürerek “Alp Kutlug Bilge” unvanıyla kendisi kağan olmuştur. Benzeri bir duruma 19. yüzyılda da rastlanılmış bu dönemde Doğu Türkistanda kurulan Kaşgar Hanlığında Kaşgar Hanı Buzurb Bey yardımcılarından Muhammed Yakup Bey tarafından tahttan indirilmiş ve yerine kendisi “Atalık Gazi” unvanıyla Kaşgar Hanı olmuştur.

Kağanlıklar dönemindeki devletlerde, merkezde “Büyük Kağan”ın devlet işlerine yardımcı olmak üzere başkentte çeşitli yardımcı kuruluş ve makamlar bulunmaktadır. Bunlar “Devlet Meclisi”, “Vezir”, “Bakanlar Kurulu” gibi organlardı.

Tarihte kurulan ilk Türk devletlerinde (Hunlar, Avrupa Hunları, Göktürkler, Peçenekler, Uygurlar, Oğuz Yagbu ve

Karahanlılar) başkentte toplanan bir “Devlet Meclisi” bulunmaktadır. Devlet Meclisi, devletin hakimiyeti altındaki Türk boylarının beylerinden oluşan ve başkentte toplanan bir meclistir.

Devlet Meclislerinde devlet yönetimi ile ilgili önemli konular görüşülür ve karara bağlanırdı. Meclise Kağanlar başkanlık eder, kağanın katılmadığı toplantıda hanedana mensup olmayan üyelerden biri başkanlık yapardı. Meclise Başkanlık eden kişi başbakan konumunda bulunmaktaydı. Göktürklerde yasama kurulu niteliğindeki meclise “Toy”, meclis üyesine “Toygun” denilmiştir. Göktürk devlet teşkilatında; devlet başkanlığı, yasama kurulu/devlet meclisi ve hükümet kararlaştırılmıştır. Birinci Göktürk devleti kağanlarından Taspar Kağanın ölümünden sonra yerine yeğenlerden İşbara'nın “İl Küllig Şad Baga İşbara Kağan” unvanıyla kağan olması Devlet Meclisi kararıyla gerçekleşmiştir. Yine 795 yılında yerine veliaht bırakmadan ölen Uygur Kağanının yerine kimin geçeceği Devlet Meclisi tarafından kararlaştırılmış ve “Ay Tengride Ülüğ Bulmuş Alp Ulug Bilge” yeni kağan olarak seçilmiştir. Oğuz Yabgu devletinde Devlet Meclisine “Kengeş/Keneşme” de denilmiştir.

Kağanlar döneminde önemli devlet kararları Devlet Meclisi yani kurultay toplanarak alınmıştır. Yasama organı olan Devlet Meclisinde alınan kararlar Töre/Yasa olarak kabul edilir, devlet yönetiminde Töre/Yasa Kağandan önce gelir, Kağanı da bağlardı. Göktürklerde Meclisin her zaman toplanmasının zorluğu sebebiyle gerektiğinde yasama görevi yapmak ve alınan kararları uygulamak üzere “ayuki” adı verilen 9 bakandan oluşan bir hükümet oluşmuştur. Hükümetin başında hanedandan olmayan bir bakan veya meclis üyesi bulunur ki bu kişi başbakan statüsündeki “vezir”dir.

Türk tarihinde devlet yönetiminde vezirler önemli bir yer tutmuştur. Vezirler kimi zaman kardeşler arasındaki taht mücadelelerinde de taraf olmuşlar ve tahta çıkan hükümdar ile ilgili belirleyici olmuştur. Kağanlıklar döneminin en ünlü veziri İkinci Göktürk Devleti Veziri Bilge Tonyukuk'tur.

Eski Türk devlet yönetim geleneğinde kadınlar istisnai durumlar haricinde devlet yönetiminin çok içine dahil edilmemiş ama tamamen dışında da bırakılmamıştır. Türk devlet yönetim tarihinde tarihin ilk kadın hükümdarı Tomris Hatun haricinde kadınlar doğrudan devlet başkanı olarak devlet yönetiminde bulunmamış, saltanat dönemlerinde kız çocuklarına veliahtlık hakkı verilmemiştir.

Bununla birlikte devlet yönetiminde kadınların hep saygın bir yeri olmuştur. Eski Türklerde Kadın Hatun unvanını denilen Kağan eşlerinin, bazen de Kağanların annelerinin devlet yönetiminde etkin olduğu durumlar söz konusudur. Uygur Kağanı Alp İl-teber'in annesi, halkı dinleyip ve problemleri çözmüş, anlaşmazlıklarda davalara bakmış, töreyi bozanları cezalandırmış, boyların içerisinde ve arasında düzeni sağlamıştır. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in hanımı Altuncan Hatun, Tuğrul Beyle birlikte savaflara katılmıştır. Sultan Melikşah'ın ölümünden altı gün sonra eşi Terken Hatun oğlu Mahmut'un Sultanlığını ilan etmiştir.

Türk Devlet yönetiminde ekonomi yönetimine büyük önem verilmiştir. İran devlet geleneği “halk devletin hizmetkarıdır” anlayışına dayanırken, Türk devlet geleneğinde “devlet halka hizmetle yükümlüdür” anlayışı hakimdir. Bu anlayıştan hareketle budunun/milletin refahının sağlanması ve karnının doyurulması devletin ve Kağanın en önemli görevleri arasında bulunmakta olup, Kağan bu konuda her türlü tedbiri almakla sorumlu kılınmıştır.

Türk devlet tarihinde ilk defa kendi adına parayı Sarı Türgiş devletininin kurucu kağanı “Bay Baga Kağan” bastırmıştır. Paranın bir yüzüne “Türgiş Kağan Bay Baga” diğer yüzüne ise “Kuş boş Ordun/Hür Balasagun” yazılmıştır.

b. Sultanlıklar Dönemi

Gaznelilerle başlayan Selçuklularla kökleşen bu dönemin önceki dönemden en ayırt edici göstergesi, Türk devletlerinde Arap ve Fars etkilerinin yoğun olarak görülmeye başlamasıdır. Bu dönemde resmi dil olarak Farsçanın kabulü ve devlet yönetiminde İran kültürü etkisinin artması söz konusu olup, devletin yazışma ve konuşma dili hem Gaznelilerde hem de Selçuklularda Farsça olarak kabul edilmiştir. Devlet yönetimi ile ilgili ise Türk-Fars-Arap karışımı bir yeni tarz ortaya çıkmıştır.

Türk-Arap-Fars kültür ve medeniyet dairesinin şekillenmesi Karahanlılarla başlamış, Gaznelilerle devam etmiştir. Karahanlılar daha fazla Türk devlet yönetim kültürünü Arap ve Farslara tanıtırken, Gaznelilerde durum değişmiş, bir Türk devleti olan Gazneli devleti hükümet ve Ordu teşkilatlarında İslam-İran geleneklerini kurumsallaştırmış, Selçuklu ve Osmanlı devletine de bir anlamda örnek teşkil etmiştir.

Gazneliler devletinin kuruluş döneminde yönetim, bir süre yönetici komutanlarda kalmış daha sonra Sebüktenin yerine Oğlu Sultan Mahmut’un geçmesiyle birlikte babadan oğla geçen bir yönetim sistemi hakim olmuştur.

Gaznelilerde devlet yöneticileri islami isimler, unvanlar ve lakaplar kullanmıştır. Bu dönemde devlet yöneticileri Türk devletlerinin başkanları olmakla birlikte Bağdat’taki Abbasi halifesinin ruhani otoritesini kabul

etmiş ve ona bağlı komutanlar gibi davranmıştır.

Büyük Selçuklu Devletinin İran’da hakimiyet kurmasıyla birlikte devlet idaresinde ve yönetici takımında Türklerin kendi gelenekleri göz ardı edilmeye, Fars kültürü ve halkının etkisi görülmeye başlanmıştır.

Selçuklularda devlet yönetimi İran ve Ortadoğu devletlerinde görülen sistemden oldukça etkilenmiş ve aslında Selçuklu sistemi, Ortadoğu’da görülen örgütlenmenin tarihsel bir sentezi olmuştur. Bu örgütlenmeye Anayurt Orta Asya’daki göçebe Oğuz unsurunun önemli katkısı askeri teşkilatlanma alanında olmuştur. Orduda komuta dilinin ve kullanılan deyimlerin Türkçe olması bu geleneğin bir sonucudur.

Büyük Selçuklular döneminde de devlet, önceki Türk devletleri gibi merkezde büyük kağan olmak üzere ülkenin büyüklüğüyle orantılı olarak bölgelere ayrılarak her bölgeden sorumlu küçük kağanlarla yönetilmiştir. Yeni girilen Fars-Arap kültür dairesinin geleneklerine uygun olarak “kağan” yerine “sultan”, küçük kağan, “yabgu”, “başbuğ” gibi unvanlar yerine sorumluk alanlarına göre “melik”, “emir” gibi unvanlar kullanılmaya başlanmıştır.

Bu dönemde devletin idari teşkilatlanması çerçevesinde, merkezde her biri birer bakanlık karşılığı olan “divan”lar oluşturulmuştur. İsim olarak Abbasi geleneğinin bir devamı olan bu divanlardan, “Divan-ı Saltanat” bazen Sultanın bazen de Sahib-i Azam denilen vezirin başkanlığında toplanırdı ve en büyük karar ve müzakere organıydı. Bundan başka diğer devlet işlerinin görüşüldüğü Divan-ı İstivfa, Divan-ı Pervane, Divan-ı Arız, Divan-ı Tuğra ve Divan-ı İsraf denilen ve bugünkü bakanlık karşılığına gelen ikinci derece divanlar vardı.

Büyük Selçuklu Devletinden itibaren artık Türk devlet yönetim sistemine eyalet kavramı dahil edilmiş, eyalet idaresinin başında ise hanedana mensup prenslere yer verilmiştir. Bu dönemde önceki dönemden farklı olarak bazı idari birimler merkeze yani Sultan'a doğrudan bağlanmış ve buralara hanedan üyesi olmayan merkeze bağlı valiler atanmıştır. Selçuklu veliahtlarını siyasi ve askeri alanda yetiştiren "atabey"lerin birçoğu yaptıkları hizmetlerin karşılığında buralara vali olmuş, Sultan Melikşah'tan sonra devletin zayıflamaya başlamasıyla birlikte atabeyler kendi vilayetlerinde, "atabeylik" denen neredeyse bağımsız devletçikler oluşturmuşlardır.

Türklerin 11.ve 12. Yüzyılda Ortadoğu'ya gelmeleri ve burada dünyevi otoriteyi ele almalarıyla bu bölgede askeri arazi sistemi ve devletin idari teşkilatı sağlam esaslar üzerinde tekrar kurulmuştur. Selçuklularda Sultan'a devlet işlerinde yardımcı olmak üzere bir vezir görevlendirilmiştir. Sultan Alp Arslan tarafından 1063'te vezir yapılan Nizam-ül Mülk, Sultan Alp Arslan ve oğlu Sultan Melikşah'a vezirlik yapmış olup, Büyük Selçuklu devlet bürokrasisinin yapılanmasını ve yönetimini başarıyla yerine getirmiştir. Özellikle Sultan Melikşah döneminde, toprak sistemi, mülki, adli ve dini-ideolojik alanda bu düzenlemelerin temeli atılmıştır. Vezir Nizam'ül Mülk'ün siyasetname adlı eseri, bu düzenin bir belgesi ve ortaçağlar Ortadoğu devletlerinin devlet yönetimindeki temel rehberi olmuştur.

Anadolu Selçukluları, Büyük Selçuklu devletinin doğrudan devamı olduğu için devletin bürokratik örgütlenmesi Büyük Selçuklu sisteminin esasları üzerinde yükselmiştir. Ancak Anadolu Selçukluların yıkılmasından sonraki beylikler döneminde, devlet dili olarak Farsçanın yerini tekrar Türkçe almıştır. 600 yüzyıl süren Osmanlı İmparatorluğunun devlet yönetim örgütlenmesi kendinden önceki Selçuklu Devletinden esinlenerek olmuştur.

Osmanlıda devlet yönetim teşkilatında merkez ve taşra vardır. Merkez Teşkilatında Padişah, Divan- ı Hümayun, Vezir-i Azam ve vezirler ve bunlara bağlı bürolar bulunmaktaydı.

Osmanlı hükümdarları ilk başlarda bey, han gibi unvanlar kullanırken ve diğer beylere nazaran eşitler arasında birinci gibi bir konumdayken, Yıldırım Bayezid'den itibaren Osmanlı Padişahı için ayrı protokol kuralları ihdas edilmiş ve devlet yönetiminde padişah mutlak hükümdar olmuş, bu durum Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren yazılı olarak kurallaştırılmıştır.

Eski Türklerde ve Selçuklularda görülen ülkenin hanedanın müşterek malı olarak görülmesi ve dolayısıyla her hanedan üyesinin veraset hakkı bulunması durumu Osmanlılarda terk edilmiş, şehzadelere veraset hakkı verilmemiştir. Padişah olabilmek için hanedana mensup olmak gerekir. İlk Osmanlı hükümdarları hep padişahın büyük oğlu olmuştur ancak bu durum, bir kuralın/kanunun değil büyük oğlun fiili kudretinin bir sonucu olmuştur. Osmanlıda ilk taht mücadelesi I. Murat zamanındaki Savcı Bey olayıyla başlamış, Yıldırım Bayezid'le birlikte başlayan kardeş katli, Fatih Kanunlarıyla devletin bekası ve bütünlüğü için kanunlaştırılmıştır. Padişah I. Ahmet'e kadar Osmanlı padişahları çatışmayla ya da vüzeranın gizli seçimi ile göreve gelirken, I. Ahmet'ten sonra bu durum değişmiş ve tahta hanedanın en yaşlı erkeğinin çıkması kuralı getirilmiştir.

Mısır'ın fethinden sonra hilafetin İstanbul'a taşınması ile Yavuz Sultan Selim'den itibaren tarihte ilk defa Türk devlet başkanları halife unvanını da alarak dünyevi otoritelerinin yanında ruhani otoriteyi de üstlenmişlerdir.

Osmanlı devleti taşra yönetiminde ilk zamanlarda “sancak” temel birim olarak benimsenmiş, Osmanlı hükümdarları bu bölgeyi idare etmek ve sultanın icrai otoritesini tesis etmek için yetkili bir yönetici “subaşı” tayin etmişlerdir. Fetihlerle ülkenin genişlemesiyle birlikte sancakların üzerinde beylerbeyliği sistemi kurulmuş ve Osmanlı’da eyalet sistemine geçilmiştir.

Osmanlı taşra yönetimi ile ilgili İtalyan diplomat Machiavellinin analizi şu şekildedir: “Hükümdarın lütfu ile yönetici olanların yönettiği Osmanlı İmparatorluğunun her parçası, hükümdarın otoritesine sıkı sıkıya bağlıdır. Böyle bir ülke zapt edilemez.”

İmparatorluk sınırlarının daha da genişlemesi ve yeni ülkelerin fethi taşrada yeni birimlerin kurulması zaruretini doğurmuş taşra teşkilatındaki idari yapılar birbirinden farklılaşmıştır. Eyaletlere dahil edilmeyen “imtiyazlı beylikler” (Eflak, Boğdan, Erdel, Kırım, Dubrovnik, Gürcistan, Çerkezistan, Mekke Şerifliği, Geylan Emirliği) denen bir yapı ile birlikte yönetim yapısında sancak sisteminin uygulanmadığı ve bir tür özerklik verilen eyaletler (Mısır, Bağdat, Basra, Habeşistan, Lahsa) de ihdas edilmiştir.

Osmanlı devletinin 1699 yılından itibaren sürekli toprak kaybedip gerilemeye başlaması, 1839’daki Tanzimat hareketini zaruri kılmış, Tanzimat döneminde gerilemenin ancak yönetimde modernleşmenin sağlanması ile durdurulabileceği fikrinden hareketle 1864 ve 1871 yıllarında vilayet düzenlemeleri yapılarak eyalet sisteminden vazgeçilmiş, daha küçük ve merkezden kontrolün daha kolay sağlanacağına inanılan vilayet sistemine geçiş yapılmıştır. Artık taşra örgütlenmesinde ana birim vilayet olmuş, onun altında sancak, onun altında kazaların olduğu bir sistem kurulmuştur.

Tanzimat Dönemi ve sonrasında 1876’da Türk idare tarihinde ilk Anayasa “Kanunu Esasi” kabul edilerek devlet yönetiminde meşrutiyete geçilmiş, ancak anayasa kısa sürede askıya alınmış, 1908’te Meclisin yeniden toplanması ve II. Meşrutiyete geçiş devletin yıkılışını durduramamış ve tarihi akış Türkiye Cumhuriyetinin doğuşunu beraberinde getirmiştir.

c. Cumhuriyetler Dönemi

19 Mayıs 1919’da Atatürk’ün Sam-suna çıkışıyla başlayan Kurtuluş Savaşı sürecinde önce 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi toplanmış, savaş Meclis eliyle yönetilmiş ve bu arada Meclis Hükümeti denen bir hükümet yapısı ile yeni kurulmakta olan devlet idare edilmiştir. Zaferin kazanılmasından sonra önce saltanat kaldırılmış daha sonra Cumhuriyet ilan edilmiş ve devletin yönetim şekli Cumhuriyet olarak belirlenmiştir. Bu dönemde önce 1921 sonra 1924 Anayasaları kabul edilmiş, devletin başında Cumhurbaşkanı’nın hükümetin başında başvekilin olduğu yeni bir idari sisteme geçilmiştir.

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan sonraki süreçte devlet yönetimi ile ilgili iki önemli değişiklik yaşanmıştır. Bunlardan birincisi, 1950’den itibaren çok partili siyasi hayata geçiş iken diğeri, 16 Nisan 2017 Anayasa referandumu ile yapılan değişiklik ve bunun sonucunda yapılan 24 Haziran 2018 seçimleriyle “parlamentar sistem”den “cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi”ne geçiştir.

Türkiye'nin merkezi idare sistemi, 15 Kasım 1983'te ilan edilen KKTC'de de çok benzer şekilde uygulanmıştır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan 5 yeni Türk devleti Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'da devlet yönetim şekli olarak Cumhuriyet idaresini benimsenmiştir.

Her ne kadar bu ülkelerde demokrasinin hayata geçirilmesi ve uygulanması konusunda bazı sorunlar olsa da, zaman içerisinde yönetici kadroların demokratik seçimle işbaşına geleceği halkın iradesinin devlet yönetimine daha fazla yansıtacağı bir sürecin yaşanması kaçınılmazdır.

Cumhuriyet Türkiye'si taşra idaresinde Tanzimat Dönemi ve sonrasında kurulan Osmanlı idari sistemi küçük değişikliklerle devam ettirilmiş, vilayet sistemi uygulamasına vilayetlerin boyutları küçültülerek ve sayıları çoğaltılarak devam edilmiş, sancaklar kaldırılmış birçoğu vilayete dönüştürülürken bazı sancaklar kazaya dönüştürülmüş, kaza (ilçe) uygulamasına ise devam edilmiştir. Bugün ülkenin taşra idaresinde 81 vilayet (il) ve 922 ilçe (kaza) bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

1. TÜRKEŞ-GÜNAY, U; Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe, 5. Baskı, Akçağ Yayınevi, 2015, Ankara.
2. ORTAYLI, İ; Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 3. Baskı, Cedit Neşriyat, 2008, Ankara.
3. YALÇIN, E.S (ed); Tarihte Türkler ve Alparslan Türkeş- C.1, Yeni Düşünce Yayınları, 2012, Ankara.
4. EFE, A; Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, 17. Baskı, Akçağ Yayınevi, 2017, Ankara.
5. AKŞİN, S (ed); Türkiye Tarihi I-II-III, 7. Baskı, Cem Yayınevi, 2002, İstanbul.

BİR KÜLTÜR OCAĞI OLARAK BEKTAŞİLİK

Doç. Dr. Ahmet Yılmaz SOYYER

Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Din Sosyolojisi ABD Öğr. Üyesi.
yilmazsoyyer@sdu.edu.tr

Bektaşilik Türk kökenli tarikatlerin en önemlilerinden biridir. Doğuşu 13. Yüzyıla dayansa da gelişip toplumda yer edinmesi 15-19. Yüzyıllarda tamamlanabilmiştir. Hacı Bektaş Velî (v:1271) Babaî isyanı denilen Kızılbaş ayaklanmasından sonra Kızılbaş Türkmenleri o zamanki Sulucakarahöyük (Hacıbektaş) bölgesine yerleşerek kendisine bağlamayı başarmıştır. O tarihlerde bu bölge Çepni Türkmenlerinin yaşadığı bir bölgedir. (Bkz. Ocak, Hacı Bektaş Velî mad. TDA) Hacı Bektaş Velî kardeşi Babaî ayaklanmalarında öldürüldüğü halde kendisi bağlılarını devlete karşı ayaklanmakta uzak tutmayı başarmıştır. Bu durum Kalender Çelebi isyanına kadar böyle devam etmiştir.

Bu ayaklanma dönemin en önemli ve geniş çaplı ayaklanmasıdır. Şeyh Kalender (Çelebi Bektaşilere göre) Hacı Bektaş Velî soyundan idi. Hacı Bektaş'ın Kadıncık Anadan olma oğlu Habip Efendi'nin soyundan gelmez. Onların inançlarına göre Kalender'in babası İskender, İskender'in babası Balım Sultân, bunun babası Resul Çelebi onun da babası Habip Efendidir. Kendisi o sıralar Hacı Bektaş zâviyesinin şeyhi idi. (Akyel –Şimşek, 2014 138) Anadolu'da Bektaşiliğin yayılması için çalışmış ve etrafına pek çok mürid Kalender Çelebi'nin güçlenmesinin ve taraftar kazanmasının sebebi bölgenin fethi sırasında dirlikleri ellerinden alınmış olan Dulkadirli sipahileri olduğu anlaşılmıştı. İbrahim Paşa, Kalender Çelebi'ye mağlup olan askerleri ordugâhına sokmadığı gibi tımarları ellerinden alınmış Dulkadirli sipahileri ve Türkmen ileri gelenlerini davet ederek onlara eski

haklarının geri verileceğini taahhüt etmiştir. Ayrıca bu Türkmen beylerine hil'at giydirip onlara bağışlarda bulunmuştur. Böylece Kalender Çelebi'nin safında yer alan tımarlı sipahileri ve Türkmen beylerini ondan ayırmayı başarmıştır (Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, 1989-II: 156; Peçevi İbrahim Efendi, 1981: 93-94). Bu arada Osmanlı kuvvetleri karşısında tutunamayacağını anlayan Kalender Çelebi, İran'a gitmeye niyetlenmiş, ancak Bağdat'a yönelmiştir. Daha sonra 22 Haziran 1527 tarihinde Elbistan civarındaki Başsaz yaylasında yapılan savaşta Kalender Çelebi ile yanındaki Dulkadirli beylerinden Veli Dünder tarafından yakalanarak idam edilmiştir. Böylece Kalender Çelebi isyanı bastırılmış, ancak bu isyan sebebiyle Bektaşilik bir süre hükümet nezdindeki nüfuzunu kaybetmiş, Hacı Bektaş Velî tekkesinin faaliyetleri kesintiye uğrayarak tekke Kanuni Sultân Süleyman döneminin son yıllarına kadar kapalı kalmıştır. (Maden, 2015)

Ayaklanmalarla bunalan Bektaşiliğin Hacı Bektaş Velî dönemindeki devlete karşı itaatkâr anlayışa dönmesiyle birlikte 16. Yüzyıl sonrasında hızla şehirlerde yayılma dönemi de başlamıştır. Şehirleşme hareketiyle birlikte Bektaşilik Mevlevilik, Kâdirilik, Rifâilîlik gibi halk arasında yaygın tarikatler arasına girmiştir. O dönemin bir sivil toplum kuruluşu hâline gelmiş müesseseleşmiştir. Bu durumu anlayabilmemiz için bir Bektaşî tekkesinin yapısını görmek gerekir: Bektaşî tekkeleri, Osmanlı coğrafyasında ya ananevî zaviye plânında, ya da -özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde- konak biçiminde bina edilmişlerdir. Anadolu ve Rumeli'deki taşra tekkeleri genellikle klâsik zaviye plânındadır. İstanbul'daiseyalnızcabugünhâlenayaktaolan Şahkulu Sultan Tekkesi klâsik zaviye özelliği gösteren bir Bektaşî tekkesidir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin son döneminin önemli Bektaşî tekkelerinden Edirnekapı'daki Kuyubaşı Emin Baba Tekkesi, Kazlıçeşmedeki Eryek Baba Tekkesi, Eyüp'teki Karyağdı Ali Baba Tekkesi konak özelliği göstermektedir. Klâsik zaviye plânındaki tekkelerden belki de en

önemlisi, Maliyeden Müdevver 9771 no'lu muhalefat defterinde kayıtlı bulunan, Elmalı'daki Abdal Musa Tekkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tekkenin sahip olduğu binalar şunlardır: Üzeri kurşun kaplı Abdal Musa Türbesi, üzeri kurşun kaplı türbeye bitişik bir köşk, yarısı Budala Sultan Türbesi yarısı namazgah olan bir bina, hamam, çamaşırhane, misafir odaları, at ahırları, öküz ahırları, mektep odaları, on adet ambar, Akmeydan denilen ve muhtemelen 'âyin-i cem'in icra olunduğu meydan, iki adet üzeri kurşunla kaplı oda. 9771 no'lu muhalefat defterine sonradan düşüldüğü anlaşılan derkenarlarda -birkaç yıldır kapalı olduğu için- türbe ve diğer binaların yıkılmaya yüz tuttuğu, binaların üzerinde bulunan kurşun kaplamaların yerlere düşerek kaybolduğu belirtilmektedir.

Yukarıda, klâsik zaviye plânının İstanbul'daki örneği olarak belirttiğimiz Şahkulu Dergâhı bugün de hâla ayakta olan ve 'cemevi' olarak faaliyet gösteren klâsik Bektaşî tekkelerinden biridir. Osmanlı döneminden kalma bina hâlâ ayakta. Ancak yanına cemevi adı verilen ve eski Bektaşî semahanesinin farklı biçimde yorumlanmış taklidi olan bir bina yapılmış bulunmaktadır. Burada Alevî-Bektaşî geleneğinden gelen insanlar belirli günlerde törenler icra etmektedir. Şahkulu Sultan Tekkesi'nin Osmanlı döneminden kalan kısmı: 1. Giriş taşı, 2. meydan evi, 3. büyük aşevi, 4. kiler evi, 5. kiler evi babasının hücresi, 6. çamaşırhane, 7. hamam, 8. hamam, 9. hela, 10. aşevi babasının hücresi olmak üzere on bölümden meydana gelmektedir. (Soyyer, 2005, 26, 27) Bektaşî tekkelerinin sahip olduğu bina yapılına bakılınca buranın çok fonksiyonlu bir teşekkül olduğu görülmektedir. Bir dinî yapı olmasının yanı sıra mutfağı ve misafir konağıyla bu konağın ahırıyla hem gelen konukların hem de yoldaki yolcuların

dinlenip karınlarını doyuracakları, bineklerinin de yem verilip dinlendirilecekleri yerlerdir. Buralar sadece Bektaşî olanlara değil ihtiyacı olan herkese açık mekanlardır. Cuma ve pazartesi geceleri hem âyin icrâ olunur, hem de halka yemek verilir. Bu gelenek kandillerde ve bayramlarda da uygulanırdı.

Aynı zamanda bu tekkeler hem kendi giderlerini karşılayacak hem de çevre insanlarına iş sağlayacak birer zirâî kuruluşlardı. Her ne kadar pâdişahın ve devlet adamlarının hırka bahası, tıraş bahası gibi adlarla yaptıkları yardımlar olsa da asıl gelir ziraatten elde etmekteydi. Bektaşî tekkeleri umumiyetle vakıf gelirlerine dayanmaktadır. Tekkelerin arazileri, dükkanları ve bütün emlakı vakıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu emlak vakfedenin arzuları (şart-ı vâkıf) istikametince, mütevellî tarafından kontrol edilmekte ve gelir vazifeliler arasında taksim edilmektedir. Meşihat, türbedarlık, mütevellilik gibi vazifelerin karşılıkları vakıf gelirlerinden ödenmektedir. Vakıf gelirleri, ziraat ürünleri ve dükkân gelirleriyle sınırlı değildir. Bazı bölgelerin vergi toplama hakları da bunlara dahildir. Bunların yanında buğday, arpa, yulaf gibi tahıl üretimiyle büyük ve küçükbaş hayvancılık da tekkelerin gelirlerindedir.

Bu ürünler, tekke ve zaviyelerin ambarlarında bulunan ürünlerdir. Üretim tamamını yansıttıkları düşünülmemelidir. Ancak 9771 no'lu muhalefat defterinde kayıtlı olan bu ürünlerin mühim bir kısmının h. 1243 yılında kayda geçirildiği düşünülüyor zaman, depolardaki malın üretimin çoğunluğu olması gerekmektedir. Kayıtlı olan depolanmış ürün tekkelerin son derece önemli ziraat merkezleri olduklarını ortaya koymaktadır. Demir Baba, Hüseyin Baba, Tay Hızır Ali Baba, Hâcet Baba Tekkeleri gibi tekkeler, zirâî bakımdan mühim tekkelerdir. (Soyyer, 2005, 50)

Bütün tekkeler gibi Bektaşî tekkele-leri de kendi dönemlerinin eğitim, kültür ve yardım kuruluşları olarak faaliyet göstermek-tydiler. Mektep odalarında müridlerin ço-cukları Arapça ve Farsça öğrenmekte, dergah kütüphanesinden belli bir seviyenin üzerinde eğitim görmüş herkes yararlanmaktaydı. Me-sela Şimdi Antalya, Elmalı'da bulunan Abdal Musa Bektaşî Dergâhında 150 civarında kitap bulunmaktaydı.

Kitapların bir kısmının listesi aşağıdadır:

Abdal Musa Dergâhı Kütüphanesi (1243/1827): Kur'an-ı Kerim (13 tane); En'am-ı Şerîf: En'am, Yâsin, Fetih, Mülk gibi bazı sûrelerle Kur'an'ın son sûrelerinin yazılı olduğu kitapçaktır.

Tarih-i Altı Parmak: Üsküplüdür. Çıkrıkçızade ve Altıparmak lakaplarıyla ta-nınmaktadır. Üsküp'te Bayramî Şeyhi Cafer Efendi'ye intisap etmiştir. İstanbul'a geldikten sonra Fatih camiinde hadis dersleri vermiştir. 1033/1624 yılında vefat etmiştir.

Menâfiü'n-Nas: İki adet Menâfiü'n-Nas bulunmaktadır: Tam adı: Menâfiü'n-Nâs fi İlmi't-Tıb: Yazarı Kaysûnîzâde Dervîş Nidâi: Sultân İkinci Selim döneminin tabiplerinden-dir.

Fuzulî'nin Hadika'sı (eksik): Fuzulî M. b. Süleyman el Bağdadî, Hadikatü's-Süeda, Fuzulî'nin en önemli eserlerinden biridir.

Tecvit Kitabı: Kur'an'ı belirlenmiş bir-takım kurallara uyun olarak okumayı öğret-mek için hazırlanmış eserlerdir. Sarf Cümlesi: Arapça grameri eskiden iki kısım halinde öğ-retilirdi. İlk kısmı Sarf denilen ve kelime yapı-sıyla ilgili kısımdı.

Avamil-i Atik: Arapça öğretiminde kelime sonlarının okunuşunu anlatan bir gra-mer kitabıdır.

Şerh-i Avamil

Mecnun ü Leyla: Eski bir Arap aşk hikâyesidir. Pek çok şair tarafından şiir biçi-minde hikâyeleştirilmiştir.

Risâle-i Tevhid

Şerh-i Mesnevî (manzum): Nahifî, Süleyman b. Abdurrahman b. Salih el-İstan-bulî'nin Tercüme-i Manzume-i Mesnevî'si.

Mesnevî: Mevlânâ Celaleddin Rumî;

Kasîde-i Hoca Attar: Tam adı Feri-düddin Muhammed b. İbrahimdir. Nişabur-ludur.

Kitab-ı Kudurî: El Kudurî, Ebu'l Hü-seyin Ahmed b. Muhammed'in Hanefî fıkhı-na dair kitabıdır.

Vikâye: Sadru's-Şeria'nın fıkıh kitabı Şahidî'nin Tuhfe-i Müluk Şerhi: Şahidî İbra-him Dede Mevlevî'dir ve Muğlalıdır. 957/1550 yılında vefat etmiştir.

Lugat-ı Nimetullah: Pek çok kütüp-hanede oldukça fazla yazma nüshası bulunan Farsça- Türkçe bir lügattir.

Feteva-i Ali Efendi: Çatalcalı Şeyhü-lislam Ali b. Mehmed Efendi (1103/1691)'nin Feteva-i Ali Efendi isimli eseridir, fıkıh kitabı-dır.

Risâle-i Cabirî: El-Cabirî, Ahmed b. eş-Şeyh Ruhullah. 1008/1600'de vefat etmiştir. Mantık, fıkıh, tefsir, dilbilim, tasavvuf, kelim alanlarında eserleri vardır.

Risâle-i Üstüvani: Üstüvanî Muham-med b. Ahmed b. Muhammed, Risâle-i Üstü-vanî, Eserin aslı Arapça yazılmıştır.

Farsça Makâlât

Menâkıb-ı Hacı Bektaş

Sürurî'nin Gülistan Şerhi: Sürurî, şâir ve bilgindir. Geliboluludur. Şiirleri varsa da orta derecededir. 969/1562 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

Sâdî'nin Gülistanı: Bir kısmı nesir biçiminde bir kısmı manzum olan bir eserdir. Ahlakî, tasavvufî hikâyelerden oluşmaktadır. Bostan: Sâdî'nin 655 yılında yazdığı manzum bir mesnevîdir.

Şerh-i Bostan: Hutbetü'l-Beyân: Gaybî'nin Hutbetü'l-Beyân'ı Hz. Ali'ye nispet edilen 72 sözün şerhidir. Alevî-Bektaşî geleneğinde yer tutan önemli bir eserdir.

Fazilet: Bu kitapla kastedilen muhtemelen Yemini/Hafızoğlu Derviş Mehmed'in Faziletname-i İmam Ali'sidir.

Tarih-i Seyyid Battal Gâzi: Bir Emevi komutanı olan ve Rum'a savaş açan Abdullah İbn Amr'ın hikâyeleridir. Türklerin muhayyilesinde bu komutan bir Türk savaşçısı haline dönüştürülmüştür.

Ravzatü'ş-Şüheda Tercümesi: El-Kâşifî, Kemaleddin Hüseyin b. Ali el Vaiz. Gencine-i Hikmet: Ziyaeddin Seyyid Yahya'nın "Hikmet-i Ebu Ali Sinan" olarak da bilinen Gencine-i Hikmet isimli bir eseri vardır.

Hikayât-ı Yazıcızade Ahmed Bican: Muhammediye yazarı Mehmed Bican'ın küçük kardeşidir.

Gaybetü'l-Beyan

Âşık Paşa Kitab Miftahü'l-Kulub

Netayicü'l-Fünun: Eserin yazarı Nevî, Malkaralıdır, aynı zamanda asrının en büyük şair ve bilginlerindedir. Şehzadelere hocalık etmiştir.

Şerh-i Misbah: Es-Sürurî, Muslihiddin, Mustafa b. Şaban Gelibolulu'nun Şerh-i Misbah'ı.

Gülşen-i Raz: Eş-Şebüsterî, Necmüddin Mahmud b. Abdülkerim b. Yahya et-Tebrizî'nin Gülşen-i Raz'ı.

Yusuf u Züleyha;

Dîvan-ı Viranî

Dîvan-ı Necatî

Dîvan-ı Nef'î

Hamzaname: Hamzaname'nin yazarı Hamzavî Kütahyalıdır. Şair Ahmedî'nin kardeşidir. 14. yy'da yaşamıştır.

Dilküşa-i Baba Kaygusuz: Kaygusuz Baba ya da Kaygusuz Abdal olarak bilinen 14.-15. yüzyıl şairinin asıl adı Gaybî'dir;

Hayriye-i Nabî: Nabî'nin didaktik bir mesnevisidir.

Dîvan-ı Mesud

Dîvan-ı Şeyh Hasan Efendi

Muhammediye

Dîvan-ı Vehbî: (B.O.A. MMM, nu: 9771, v 56.).

Kitaplar incelendiğinde o dönemin edebî ve dinî bilgilerini içeren kitaplarla dolu bir kütüphane görülmektedir. Tekkenin derişlerinin entelektüel seviyesi de bu kitaplar doğrultusunda anlaşılabilir. Sözlükler, dil bilgisi kitapları, hatta Hanefî fihhının temel eserleri bile kütüphanede bulunmaktadır. Türk Edebiyatının en verimli şairlerinin bu ocaklarda yetişmiş olması sebepsiz değildir. Mevlevîlikle birlikte Türk sanatının temelini bu dergahlar oluşturmuştur.

Bektaşî tekkeleri aynı zamanda Türk musıkisinin hem klasik hem de halk tarzı biçimlerinin icra edildiği mekânlardır.

Bektaşî edebiyatının Türk halk edebiyatından sayılması gibi Bektaşî mûsikîsi de Türk halk mûsikîsinden veya âşık tarzı mûsikîden sayılır. Tarikat ayini ve zikir usulü ise ancak son dönemlerdeki bazı araştırmalar ve sözlü rivayetlerle öğrenilebilmiştir. Bu gizlilik halk arasında “Bektaşî Sırrı” diye de anılır.

Bektaşî âyinlerinin bazılarında semah ve mûsikî icra olunur, bazı ayinlerde ise semah yerine sazsız olarak gülbank ve tercüman denen özel besteli dualar okunur. Ancak, klasik mevlid okuma usulünde olduğu gibi aralarda besteli nefeslere de yer verilir. Bektaşî mûsikîsinde başlıca iki tür üslup ve tavır özelliği vardır. Köy ve kasaba çevrelerindeki Bektaşî tekkelerinde icra olunan mûsikî, tamamıyla halk mûsikîsi niteliğinde olup, mahalline göre, Anadolu ve Rumeli ezgilerini içerir. Şehir tekkelerinde ise, klasik kültürün yansıması olarak mûsikî üslup ve ezgi yapısı yönünden klasikleşmiştir. Tabii bu mûsikînin en seçkin örnekleri İstanbul’daki tekkelerde icra edilmiştir. Nefeslerin güfteleri de besteledi de genellikle zahitlikten uzak, rintçe, kalenderce, hattâ kayıtsızca bir üsluptadır.

Nefesler, konuları bakımından naat-ı Ali, on iki imam, mersiye, miraciye, nevrûziye gibi türlere ayrılır. Bunlar mûsikî açısından farklılık göstermez. Ağır usullerle bestelenenlere “oturak”, yürük usullerle bestelenenlere ise “şahlama” denilir. Bektaşî mûsikîsi güftelerinin hepsi nefes tarzında olmadığı gibi, şairlerinin bir kısmı Bektaşî de değildir. Bütün Bektaşî tekkelerinin başlıca inanç temellerinden biri Ehl-i Beyt ve özellikle Hz. Ali’ye karşı beslenen çok güçlü sevgidir. Bu sevgiyi dile getiren hemen her güfte, Bektaşî nefesi tarzında bestelenip okunmuştur. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri ünlü Mevlevî şair Şeyh Galib’in

*İkrarımıza ser veririz ahde kaviyiz
Biz Şâh-ı Velayet kuluyuz, hem Aleviyiz,*

nakaratlı müseddes tarzındaki şiirinin Bektaşî nefesi olarak bestelenip okunagelmisidir. “Tahirü’l-Mevlevî” olarak tanınan ve Mevlevî olduğu herkesçe bilinen

Tahir Olgun’un (ö. 1951) şu şiiride böyle bir örnektir:

*Müncezîb zerrât-ı şems-i Hazret-i Peygamberiz
Şey’enlillâh dervîş-i kûy-i cenâb-ı Hayderiz
Abd-i hass-ı zât-ı Zehrâ-yı inâyet-perveriz
Bende-i âl-i abâ hem biz Hüseyinilerdeniz.
Hz.Peygamber’in güneş zerrelerinin çekimindedyiz
Allah için Hayder’in köyünün dervîşleriyiz
Zehra’nın zatına iyilik bulmak için öz kullar olmuştuz
Hem ehli beyte hem Hüseyin’in çevresine kuluz*

Bektaşî mûsikîsini meydana getiren bestekârların da hepsi Bektaşî değildir.

*“Dâver-i aşr-ı Muharremdir Hüseyin-i Kerbelâ” diye başlayan hicaz ilahi,
“Kadrim ola berter şeref-i Nâd-ı Alîden”*

diye başlayan “Yâ Rab beni dür eyleme evlâd-ı Alîden” nakaratlı hüzzam ilahi. “Arş tâkı-ı meskenindir Yâ Hüseyin İbni Ali” mısraıyla başlayan hüseyini ilahi Bektaşî düşüncesini yansıtmaktadır.

Bir de hıdrellez, nevruz gibi günlerde veya bir adak gereği düzenlenen büyük semah ayinleri vardır. Genellikle bir yatrın türbesi civarında veya uygun kırık bir alanda istisnasız herkesin katıldığı ve Bektaşî deyimi ile “kır muhabbeti” içinde gerçekleşen bu semaha “Koyun Baba” veya “Çoban Baba” semahı adı verilir. İstanbul’da. “Koyun Baba” semahı, Merdivenköy Şahkulu Sultân Dergâhı’nda düzenlenirdi.

Çamlıca Dergâhından İnebolulu Âşık Ahmed saz çalmak ve nefes okumakta İstanbul’un en ünlüleri idiler. Yine Sütlüce Şeyhi Münir Babanın mensuplarından, Bahriye Kolağası Mihrâbî Baba da (ö. 1922) çok güzel saz çalar, hattâ nefeslerini de kendisi besteledi. Kazlıçeşme Şeyhi Hafız Mehmed Perişan Baba da (ö. 1876) güzel saz çalardı.

İstanbul'da ünlü Bektaşî mûsikîşinaslarından biri de zâkirbaşı Yaşar Baba Efendi'dir. Asıl zâkirbaşı olarak ün kazanmıştı. İntisap etmiş olduğu Kadirî Şeyhi Edhem Efendi ile rifaî Şeyhi Râşid Efendiye dervîşliği sırasında kıyam zikrini ve zâkirliğini çok iyi öğrenmiş, Balat Meydancık İmamı Hafız Hasan Efendi' den de zikir ilahilerini ve tavrını meşketmişti. Sonra Çamlıca Bektaşî Şeyhi Ali Nutkî Baba Efendi'ye dervîş, daha sonra da Eyüp Karyagdı Bektaşî Dergâhına şeyh oldu. Kendi dergâhındaki şeyhliğinden başka, İstanbul'un bazı tekkelerinde de zâkirlik, zâkirbaşılık ve kıyam zikirlerini idarede zikir reisliği etmişti.

Şehir Bektaşîlerinde ve özellikle İstanbul'da ise, ney, tambur, ut, rebap gibi klasik sazlar kullanılmıştır. Ritim sazı olarak tef, daire, mazhar, bendir, kudüm kullanılır. Bektaşî mûsikîsinin asıl beste şekli olan nefeslerin güfte şairlerinin çoğu bilinmemektedir. Tarikat göreneği yönünden kişinin benliğini öne çıkarmaması gerektiğinden bestekârlar isimlerini gizlemeyi tercih etmişlerdir. Ayrıca, 1826'da yeniçeriliğin kaldırılması ile birlikte, Yeniçeri Ocağı'nın manen bağlı olduğu Bektaşîlik de resmen yasaklandığından, bu da ayrı bir gizlilik nedeni olmuştur.

İstanbul'da oluşan Bektaşî mûsikîsi örneklerinde, klasik Türk mûsikîsi tavrı çok ağır basar. Kullanılan usuller dahi, klasik mûsikîye özgü devr-i hindî, aksak, yürük semai, sofyan, curcuna, müsemmen, Türk aksağı gibi usullerdir. Bektaşî devr-i revanı, Bektaşî reksânı, Bektaşî raksı olarak adlandırılan üç usul Bektaşî mûsikîsinin, Türk mûsikîsine kazandırdığı usuller olarak değerlendirilebilir. (İnançer, T., Bektaşî Mûsikîsi mad., D. B. İ.A)

En son olarak ünlü Bektaşî dedebabası Tûrâbî babanın İstanbul Bektaşîliğinin ince saz temelli mûsikîleri hakkındaki beyitini verelim:

*Nâya nisbet kılma nâlem ey Tûrâb efvân olur,
İnledir mızrâb-ı hicrân sinemi kânun gibi.
Tûrâbî Baba (Azar, Tûrâbî Divanı, I, 200)
Neyle mukayese etme çığlıklarım üstün gelir
Ayrılık mızrabı sinemi kânun gibi inletir.*

Bektaşîlik bütün bu iktibaslarımız çerçevesinde kendi asırlarının son derece mühim eğitim ve kültür kurumudur denilebilir. Billhassa okuma yazmanın çok düşük seviyede olduğu dönemlerde şifahi kültürün hem taşıyıcısı hem de yazıya geçiricisi olarak işlev görmüştür. Türk hikmeti denilen yazısız şifahi bilginin yayılarak Türk toplumunu bu seviyeli anlayış etrafında toplamakta rol oynamıştır. Yunus'tan Filozof Rıza Tevfik Bey'e kadar pek çok şairimizin yetişme mekanları bu kültür ocağı olmuştur.

KAYNAKÇA

- 1- Azar, Birol, Tûrâbî Divanı, Doktora Tezi F. Ü. Sos. Bil. Ens., Elazığ: 2005
- 2- B.O.A. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) MMM (Maliyeden Müdevver defterler), nu: 9771, v 56.
- 3- İnançer, Tuğrul, Bektaşî Mûsikîsi mad., Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul: 1993
- 4- Maden, Fahri, Yeniçerilik-Bektaşîlik İlişkileri ve Yeniçeri İsyânlarında Bektaşîler Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 73, 2015
- 5- Soyger, A. Yılmaz, 19. Yüzyılda Bektaşîlik, Akademi Kitabevi, İzmir 2005